

із політикою Б. Хмельницького, а навпроти, думали тільки йти по вказаному ним шляху» [6, 431].

Підсумовуючи характеристику українсько-турецьких відносин за часів правління Б. Хмельницького в оцінці М. Костомарова, варто зупинитися на наступних моментах: по-перше, він першим в історичній науці ґрунтовно висвітлив відносини середини XVII ст. між Портою та Гетьманщиною не в статичній ретроспективі, а в динаміці, логічно виводячи наступні події з попередніх; по-друге, висловив припущення, що Порту потрібна була козацькій Україні, перш за все, для того, щоб нейтралізувати загрозу з боку Кримського ханства; по-третє, стверджував, що на заваді прийняття турецької протекції стали міжконфесійні суперечності та ментальні установки; по-четверте, довів, що турецький вектор зовнішньої політики мав завжди прихильників серед козацької старшини.

1. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька «протекція» // Київська старовина. – 2001. – № 3.
2. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / Редкол.: В. Смолій та ін. – К., 2005.
3. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К., 2009.
4. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования: в 17 т. – Т. 2: Богдан Хмельницкий: Материалы и исследования. – М., 1994.
5. Історія українського козацтва: Нариси в 2 т. / Редкол.: В. Смолій та ін. – К., 2009. – Т. 1.
6. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий – Данник Оттоманской Порты // Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования: в 17 т. – Т. 8: Казаки. – М., 1995.
7. Смолій В., Степанков В. Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об'єкт міжнародних відносин // Нариси з історії дипломатії України / За ред. В. Смолія. – К., 2001.
8. Костомаров Н.И. Иван Свирговский, украинский козацкий гетман XVI века // Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования: в 17 т. – Т. 8: Казаки. – М., 1995.
9. Костомаров Н.И. Ответ г. Падалице // Научно-публицистичні і полемичні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. – К., 1928.
10. Костомаров М.І. Галерея портретів: Біографічні нариси / Упор. В. Замлинський. – К., 1993.
11. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – К., 2005.

Verstiuik V.V. Ukrainian-turkish relations in the middle of the XVII century by Mykola Kostomarov. In the article are highlighted the Ukrainian-Turkish relations in the middle of XVII century on the M. Kostomarov's works basis. The dynamics of relationship between Cossak Ukraine and the Ottoman Empire under B. Khmelnytsky's Hetmanat is analysed.

Key words: B. Khmelnytsky, Cossak Ukraine, Turkey, embassy, diplomacy, protection.

К. В. Ступко

ПЕРЕСЕЛЕННЯ МОЛДАВАН НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ У XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються наукові здобутки російської імперської, радянської та сучасної історіографії України, Росії, Молдови та Румунії з питання переселення молдаван на територію Півдня України у XVIII – першій половині XIX ст.

Ключові слова: історіографія, молдавани, українсько-молдавські відносини, переселення.

Питання переселення молдаван на Південь України у XVIII – першій половині XIX ст. стало предметом наукових розробок, починаючи вже з середини XIX ст.

Окремі дослідники цікавились цією проблемою, проте інтерес до неї протягом років залишався доволі низьким. Внаслідок цього, науковий доробок теми є порівняно невеликим. За сучасних історичних умов, в яких знаходиться Українська держава, теми, пов'язані з історією національних меншин, є доволі актуальними. На нашу думку, щоб уникнути проблем у майбутньому, необхідно якомога повніше вивчити минуле тієї чи іншої національної меншини. Молдавська діаспора була і залишається однією з найбільших в Україні, тому ми вважаємо, що дослідження її історії на сьогоденній день є актуальним завданням сучасної української історичної науки. Метою цієї статті є характеристика наукового доробку з історії переселення молдаван на територію України у XVIII – першій половині XIX ст.

Хронологічно першим дослідженням цієї проблематики можна назвати доробок академіка А. Гюльденштедта, опублікований в «Записках Одесского общества истории и древностей» [1]. Фактично його праця являє класичний географічний шоденник-опис. Молдавани-волохи згадуються в ній як поселенці-колоністи, які зіграли значну роль в розвитку господарства регіону.

Одним із ключових дослідників питання заселення Новоросії в російській імперській історіографії був А. Скальковський [2]. Він провів значну роботу щодо оцінки та введення в науковий обіг значної кількості джерельного матеріалу про розселення молдаван на Півдні України, а його роботу «О молдавских поселениях в Новороссии» можна назвати першою серйозною розробкою цього питання. Так, А. Скальковський навів дані про територіальне розселення молдаван, стан господарства, засновані ними поселення та їхній кількісний склад. Дослідник використав матеріали архіву Коша Нової Січі, фактично ввівши їх у науковий обіг. Проте, попри проведену роботу, деякі дослідники пізнішої епохи піддали сумніву достовірність його свідчень. Головним аргументом критиків є протиріччя та невідповідності у наведених ним даних, що можна пояснити недосконалістю методики обробки матеріалів.

Не менш важливою є робота О. Клауса – «Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России» [3]. Вчений дав короткий огляд колонізаційного процесу, який тривав з початку XVIII ст. Молдавани у цій праці фігурують як частина загалу «задунайських» поселенців [3, 296]. Робота містить значний обсяг фактичного та статистичного матеріалу, зокрема кількість молдаван в колоніях Бессарабії за 1821 та 1826 рр., описи господарських систем та способів ведення виробництва, акцентуючи увагу на ролі колоністів у розвитку регіону.

Значний внесок в дослідження молдавських переселенців вніс Д. Багалій [4]. Його праця «Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) та перші початки її культурного розвитку» містить цінні свідчення про шляхи та хід переселення, розвиток господарського життя та становища молдаван як підданих Російської імперії. Книга базується на значній кількості документальних джерел, частину з яких вперше введено в науковий обіг. Зокрема важливими тут є дати заснування молдавських поселень, на основі яких можна реконструювати шлях міграції переселенців. Проте, повною роботою Д. Багалія назвати не можна, адже характеристики суспільно-політичного становища молдаван зустрічаються лише епізодично. На нашу думку, це можна пояснити або певними цензурними купюрами (першодрук був виданий в Харкові 1920 р.), або браком документальних свідчень.

В 1920–30-х рр. інтерес до питання молдаван зріс, що пояснюється геополітичними змінами, які відбу-

лися на цьому етапі. По-перше, утворення автономного молдавського державного утворення у складі УСРР. По-друге, радянський уряд в ту епоху проводив політику коренізації – тимчасовий період сприяння національним рухам та національному відродженню. По-третє, зацікавлення темою і поява її нових історичних розробок стали своєрідною відповіддю на аналогічні дослідження, які проводилися румунськими вченими та молдавськими істориками-емігрантами. Остання причина є для нас особливо значущою, оскільки румунські і радянські дослідники захищали протилежні погляди. Було створено Україно-молдавську комісію при АН УСРР (1928 р.), яка займалася суто цією проблематикою. Результатами її роботи користувався відомий український історик С. Шамрай [5]. Його праця цінна не в останню чергу тим, що значна маса документального матеріалу, почерпнута ним із Дніпропетровського крайового архіву, який було втрачено під час Другої світової війни. Таким чином, його роботу можна вважати певною мірою і першоджерелом, оскільки в ній частково наведені втрачені матеріали. В. Тучинський [6] звернув увагу на певні погрішності у цій праці, які пояснює недостатнім приділенням уваги С. Шамраєм працям попередників. Також наприкінці 1920-х рр. почав роботу В. Шишмарьов [7] – автор фундаментальної праці щодо молдавських переселенців на території Півдня України, яку ми розглянемо нижче.

Післявоєнний період ознаменувався подальшими розробками питання. Серед істориків, які ним займалися, варто виділити О. Дружиніну [8], М. Сергієвського [9], В. Кабузана [10; 11], В. Зеленчука [12]. Так, О. Дружиніна – автор ряду монографій з історії господарства Півдня України, де значну увагу приділено молдавському етносу. Зокрема в праці «Южная Украина в период кризиса феодализма (1825–1860 гг.)» вчена детально зупиняється на впливі молдавського населення на господарський розвиток регіону. Вона відзначила ключову роль молдаван у розвитку таких галузей сільського господарства, як виноградарство та вівчарство. Крім того, зробила спробу оцінити внесок молдаван у промисловий розвиток регіону.

М. Сергієвський провів значне дослідження молдавської колонізації лівого берега Дністра, зупинившись на питанні початкової дати цього процесу. Вчений вказує на кінець XVII ст., проте пізніше відкриті дані (його праця вийшла 1959 р.) вказують, що окремі випадки заселення мали місце і в більш ранню епоху. Однак із твердженням про XVIII ст. як період найбільш масового переселення молдаван погоджуються і пізніші історики. Цікавою є його дискусія із румунським істориком І. Ністором, який стоїть на позиціях першості молдаван (читай – румун) над іншими народами на території дністровського лівобережжя. М. Сергієвський, проаналізувавши аргументи опонента, переконливо довів їх недосконалість.

Відомий радянський фахівець з історичної демографії В. Кабузан теж зробив значний внесок у дослідження етнічного складу Півдня України. У монографіях – «Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Поднестровья» та «Народы России в первой половине XIX века. Численность и этнический состав» він приділив значну увагу молдавському етносу регіону. В першій із вказаних книг дослідник навів цінні свідчення про молдавське заселення територій лівобережного Подністров'я, акцентуючи увагу на військових поселеннях. Інша ж робота містить ряд статистичних даних про кількість, відносну і абсолютну питому вагу молдаван в населенні Російської імперії. З приводу точності наведених свідчень вище-

згадана О. Дружиніна критикує В. Кабузана, вважаючи, наведені ним, дані не зовсім достовірними.

Молдавський історик В. Зеленчук теж має вагомий внесок у дослідження історії українських молдаван. В його праці «Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.» наведений ряд даних (статистичних та історіографічних), які стосуються населення українського Подністров'я. Цінним матеріалом є узагальнююча таблиця, що стосується питомої ваги молдаван в адміністративних одиницях Півдня України XIX ст. Студія В. Зеленчука спирається на значний масив документальних свідчень та розробки попередників.

Особливе місце в історіографії проблеми молдаван Півдня України належить В. Шишмарьову, а його фундаментальна праця – «Романские поселения на юге России» [7], над якою він працював у 1928–1957 рр., є однією із небагатьох розробок, які намагаються максимально широко охопити проблему. Наскільки ми можемо побачити, значну частину поставлених завдань учений досяг. Його робота охоплює найрізноманітніші аспекти проблеми, починаючи від історичних умов, в яких відбувалось переселення молдаван на територію України і закінчуючи відносинами переселенців із корінним місцевим населенням та найближчими сусідами. Історичний матеріал, з яким працював дослідник, надзвичайно різноманітний, включає і втрачені на сьогодні документи, тому з деякими обмовками роботу можна використовувати в якості першоджерела. В. Шишмарьов дослідив основні шляхи, якими проходив процес переселення. Не були залишені поза його увагою і адміністративні утворення переселенців як військового (поселені кінні та піші полки), так і напіввійськового типу (Нова Сербія та Слов'яносербія). Зроблений також певний огляд і цивільної колонізації. Дослідник навів ряд фактів щодо зловживань місцевих чиновників у відношенні переселенців, що проливають світло на їхнє соціально-політичне становище. Загалом же, соціально-економічний та етнокультурний розвиток українських молдаван у вказаній праці розглянуті недостатньо. На нашу думку, це можна пояснити з одного боку недостатньою джерельною базою, з іншого – цензурними міркуваннями.

Говорячи про публікації радянських істориків, варто згадати збірку «Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов», під редакцією Ю. Кондуфора [13]. Будучи результатом співпраці українських та молдавських істориків, вона містить статті та нариси, присвячені молдаванам України від найдавніших часів до сучасності. Розглянутий спектр проблем теж досить широкий, починаючи від перших згадок про молдаван на території України і закінчуючи культурним взаємовпливом. Особливо важливим є аналіз впливу молдавського елемента на господарське життя українців, зокрема зроблено висновок про ключову роль, яку він зіграв у виноградарстві Півдня України. Однак, на нашу думку, праця має ряд недоліків. Головним із них є приділення занадто великої уваги соціальній боротьбі, яка до того ж трактується згідно позицій радянського марксизму, внаслідок чого не може вважатися об'єктивною.

В українській емігрантській історичній науці питання заселення Півдня України цікавило Н. Полонську-Василенко [14]. В 60-х рр. у Мюнхені була видана її праця «Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина», доступ до якої українські історики отримали лише зі здобуттям Україною незалежності. Дослідниця провела всебічний аналіз розвитку Українського Степу в останні роки існування Запорізької Січі та після її ліквідації. Поза її увагою не залишилось питання мол-

давських переселенців на цих територіях, хоча розглядається воно лише в загальному контексті переселенської політики Російської імперії.

Серед сучасних дослідників ця проблематика цікавить В. Орлика [15]. Дотичні до проблеми дослідження провели також С. Дідик [16] та Т. Кандаурова [17]. Головним дослідженням з питання переселення молдавського народу на територію Півдня України є монографія В. Тучинського [6]. Так, В. Орлик розглянув питання молдавських поселенців на території України у XVIII ст., щоправда, акцентуючи увагу лише на питанні поселень, фактично не торкаючись інших аспектів. С. Дідик, займаючись проблематикою колонізації Півдня України, серйозну увагу приділив таким утворенням, як Нова Сербія та Новослобідський козацький полк, в складі яких перебувала основна маса молдавських переселенців на території України у XVIII ст. Дослідник наводить промовисті статистичні дані, з яких випливає, що волохів (молдаван) на території Нової Сербії на грудень 1754 р. було 75,33 % [16, 37]. Такий значний відсоток дослідник пояснює наступним – офіційно проживати українцям на території Нової Сербії було заборонено, через що вони нерідко записувалися як представники інших національностей, зокрема як молдавани, яких, за словами автора, було чимало. У подібному ключі проведено і дослідження Т. Кандаурової, хоча до сфери її наукових інтересів входить питання військових поселень у контексті європейського загалу, через що конкретно молдавани на території України згадуються лише побіжно.

У сучасній історіографії найбільш помітним доробком із вказаної проблематики виділяється В. Тучинський, монографія якого – «Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст.» є комплексним дослідженням з практично усіх аспектів життя молдавських переселенців, починаючи від шляхів переселення і закінчуючи культурним життям. Джерельний матеріал, з яким працював дослідник, містить значну кількість статистичних та етнографічних матеріалів, на основі яких були зроблені важливі висновки. Науковець підтвердив думки попередників про ключову роль молдаван у певних галузях сільськогосподарства Півдня України, зокрема вівчарства та виноградарства, але щодо останнього зауважене переважно внутрішнє споживання його продуктів.

Стосовно власне робіт молдавських і румунських істориків, то варто згадати праці В. Статі [18] та А. Мораря [19]. У монографії В. Статі розглянуті історичні умови існування молдаван на території України від середньовіччя до утворення Молдавської АРСР в 1924 р. Ця книга важлива поглядом автора, в якому простежується наступність румунських істориків XIX ст., зокрема згаданого вище І. Ністора про першість східнороманського елементу в освоєнні лівобережжя Дністра. Автором подане дослідження безпосередньо процесу переселення без приділення належної уваги іншим аспектам життя переселенців. А. Морар певним чином доповнив думки свого молдавського колеги, однак у своїй праці більше уваги приділив відносинам українських молдаван із Бессарабією до включення її в склад Російської імперії 1812 р., а також Румунською державою, утвореною 1859 р. Ці праці не можна назвати в повній мірі історично об'єктивними, внаслідок сумнівної теорії І. Ністора.

Таким чином, проблема молдавської національної меншини Півдня України XVIII – першої половини XIX ст. неодноразово стала предметом історичних досліджень. Значну частину розвідок здійснили російські та радянські вчені (до останніх ми відносимо і

молдавських істориків), хоча в сучасній російській історіографії немає значного інтересу до цього питання. Історіографія України принесла певну новизну, але на сьогодні існує лише одна комплексна праця з історії молдаван України. В цілому, слабо розробленим є початковий період існування молдавської діаспори на Півдні України, тобто XVIII ст.

1. *Дневник путешествия в Южную Россию академика Санкт-Петербургской академии наук А. Гюльденштедта в 1773–1774 гг. // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1864. – Т. XI.*
2. *Скальковский А.А. О молдавских поселениях в Новороссии. – О., 1855.*
3. *Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Вып. 1.*
4. *Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Х., 1920.*
5. *Шамрай С. Молдавська колонізація до степової України в XVIII ст. // ІР НБУВ. – Ф. X. – Од. зб. 12370.*
6. *Тучинський В.А. Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст. – Вінниця, 2008.*
7. *Шилмарёв В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л., 1975.*
8. *Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма (1825–1860 гг.). – М., 1981.*
9. *Сергиевский М. Молдавско-славянские этюды. – М., 1959.*
10. *Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). – М., 1976.*
11. *Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. – М., 1992.*
12. *Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднепровья в XIX веке. – Кишинев, 1979.*
13. *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов / Под ред. Ю. Кондуфора. – К., 1980.*
14. *Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина: у 2 т. – Мюнхен, 1965–1967.*
15. *Орлик В. До питання історії волошсько-молдавських поселень в Україні. – К., 1996.*
16. *Дідик С.С. Дві моделі колонізації Півдня України (з історії Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, 1751–1764 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XX. – Запоріжжя, 2006.*
17. *Кандаурова Т. Военные поселения в Европе и России XVIII–XIX вв. // Новая и новейшая история. – 2010. – № 5.*
18. *Stati V. Moldoventi la vasaviv de Nistru. – Chisinau, 1995.*
19. *Morar A. Istoria romanilor. Basarabia si Transnistria (1812–1993). – Chisinau, 1995.*

Stupko K.V. Resettlement by Moldovan to Southern Ukraine in the XVIIIth – the first half of XIXth c.: historiography of the problem. In the article are analyzed scientific achievements of Russian imperial, Soviet and modern historiography of Ukraine, Russia, Moldova and Romania in the question of Moldovan people resettlement to Southern Ukraine in the XVIIIth – first half of XIXth c. and are identified the perspective directions for further research of the problem.
Key words: historyography, Moldovan, Ukrainian-Moldovan relations.

О. В. Скороход

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНЦІВ І СЕРБІВ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XXI ст.

Стаття описує погляд сучасної української науки на історію українсько-сербських зв'язків. Автор показує здобутки та тематичні тенденції, пропонує напрями подальшого дослідження проблеми.
Ключові слова: міжнародні відносини, українці, серби, історіографія, славістика

На сучасному етапі розвитку українського суспільства питання, пов'язані з історією міжнародно-